

ОӘЖ 34

Нурекешов Талап Кайратович

докторант, Қазақ инновациялық гуманитарлық-заң университеті, Семей қ.
e-mail: nurekechovt@mail.ru

**АТА – АНАЛАРДЫҢ БАЛА ТӘРБИЕСІ БОЙЫНША ҚҰҚЫҚТАРЫ МЕН МІНДЕТТЕРІ
ТУРАЛЫ КӨЗҚАРАСТАРЫНЫҢ ҚАЗАҚСТАҢДА ЖӘНЕ ШЕТ ЕЛДЕРДЕГІ ЭВОЛЮЦИЯСЫНЫҢ
ТАРИХИ КЕЗЕҢДЕРІ**

Мемлекеттік отбасылық саясат, егер ол барлық әлеуметтік саясаттың органикалық элементі болса, оның барлық бағыттарымен өзара әрекеттесу, даму сатысында, шешімдерді қабылдау және орындау кезінде тиімді болуы мүмкін. Бұл мақалада ата-аналардың бала тәрбиесі бойынша құқықтары мен міндеттері Қазақстан Республикасы мен шетелде тарихи қалыптасуы талданған.

Түйін сөздер: заңнама, ата-ана, бала, неке, отбасы, тәрбие.

Государственная семейная политика может быть эффективной лишь в том случае, когда она является органичным элементом всей социальной политики, взаимосвязанным со всеми ее направлениями на стадиях выработки, принятия и реализации решений. В настоящей статье анализируются исторические этапы становления прав и обязанностей родителей по воспитанию детей в Республике Казахстан и зарубежом.

Ключевые слова: законодательство, родитель, ребенок, брак, семья, воспитание.

State family policy can be effective only if it is an organic element of all social policy, interconnected with all its directions at the stages of development, adoption and implementation of decisions. This article analyzes the historical stages in the development of the rights and duties of parents in the upbringing of children in the Republic of Kazakhstan and abroad.

Keywords: legislation, parent, child, marriage, family, upbringing.

ҚР отбасы заңнамаларының дамуы туралы көзқарастар эволюциясының әрбір кезеңі ғасырлар бойы жинақталған ата - аналық қатынастарды мемлекеттік – құқықтық реттеу тәжірибесін көрсетеді және отбасы мен оның мүшелеріне құқықтық ықпал етудің қалай және қай бағыттарда өзгергенінің көрнекі мысалы болып табылады.

Неке мен отбасы, ана мен әке және бала мемлекеттің қорғауында болады. Балаларына қамқорлық жасау және оларды тәрбиелеу - ата-ананың етене құқығы әрі міндеті [1].

Баланың мүдделеріне қайшы келетін жағдайларды қоспағанда, әрбір баланың отбасында өмір сүруге және тәрбиеленуге құқығы, өзінің ата-анасын және басқа да жақын туыстарын білуге құқығы, олардың қамқорлығы мен тәрбиесін алуға құқығы бар. Өзінің мүдделеріне қайшы келетін жағдайларды қоспағанда, әрбір баланың отбасында өмір сүруге және тәрбиеленуге құқығы, өзінің ата-аналарын білуге құқығы, олардың қамқорлығында болуға құқығы, олармен бірге тұруға құқығы бар. Баланың өз ата-анасының тәрбиесіне, өз мүдделерінің қамтамасыз етілуіне, жан-жақты өсіп-жетілуіне, өзінің адами қадір-қасиетінің құрметтелуіне құқығы ие болып табылады.

Баланың ата-анасының екеуімен де, аталарымен, әжелерімен, аға-інілерімен, апа-сіңлілерімен (қарындастарымен) және басқа да туыстарымен араласуға құқығы бар. Ата-

аналары некесінің (ерлі-зайыптылығының) бұзылуы, оның жарамсыз деп танылуы немесе ата-аналарының бөлек тұруы баланың құқығына әсер етпеуге тиіс. Ата-аналары бөлек тұрған жағдайда баланың олардың әрқайсысымен араласуға құқығы бар. Сондай-ақ, ата-аналары әртүрлі мемлекеттерде тұрған жағдайда, баланың олармен араласуға құқығы бар.

Бала отбасында өз мүдделерін қозғайтын кез келген мәселені шешу кезінде өзінің пікірін білдіруге, сондай-ақ кез келген сот немесе әкімшілік ісін қарау барысында тыңдалуға құқылы. Бұл өз мүдделеріне қайшы келетін жағдайларды қоспағанда, он жасқа толған баланың пікірі міндетті түрде ескерілуге тиіс. Қорғаншылық немесе қамқоршылық жөніндегі функцияларды жүзеге асыратын органдар немесе сот он жасқа толған баланың және заңды өкілдердің қатысуымен өзі берген келісімімен ғана шешім қабылдай алады.

Баланың пікірі ата-аналарының немесе баланың тұратын жері бойынша басқа да заңды өкілдердің қатысуымен қабылданған, қорғаншылық немесе қамқоршылық жөніндегі функцияларды жүзеге асыратын органның шешімімен ресімделеді [2].

Қазақ халқының өмірінде сақталып келген көптеген салт-дәстүрлер қазақ отбасы мен некесінің бүкіл дүние жүзі халықтарының отбасы тарихына тән көне кезеңдерді басынан өткізгендігін дәлелдейді.

Жеті жарғыға сүйенген қазақ билері ел ішіндегі дау-жанжалдар мен саяси маңызы бар мәселелерді тиімді шеше алды. Жеті жарғы қазақтың ұлттық шешендік өнеріне сай, мақал-мәтелдерден, қанатты сөздерден құралған. Бұл жүйені мазмұндық-кезеңдік жағынан «Қасым ханның қасқа жолы» мен «Есім ханның ескі жолына» негізделген және Тәуке ханның өз дәуіріне, саясатына сай енгізілген өзгерістер деп көрсетуге болады. Онда отбасы және неке заңы, жер дауы, жесір дауы, қылмыс пен құн дауына, ұрлық-қарлық, тонаушылыққа және куәлік ету мен ант беру рәсімдеріне орай қалыптасып, тұжырымдалған қазақтың ұлттық әдеп-ғұрып заңдары көрініс тапқан.

Ата – аналардың өздерінің кәмелеттік жасқа толмаған балаларын тәрбиелеу бойынша құқықтары мен міндеттері көптеген өзге мемлекеттерде бұрыннан қалыптасқан ата – аналардың билігі институтына сәйкес реттеледі. Қоғамдық пікірдегі өзгерістер, атап айтқанда әлемдік қауымдастықтың көмегіне деген көзқарастар соңғы жылдары әлемнің көптеген елдерінде кәмелеттік жасқа толмағандарды қорғау туралы заңнамаларға өзгерістер мен толықтырулар енгізуге алып келді.

Кәмелеттік жасқа толмағандарды қорғау мәселесінде өзге де шарттар үлкен рөл атқарды, олардың ішінде БҰҰ 1989 жылғы бала құқығы туралы Конвенциясын атап өтуге болады, ол қазіргі кездің өзінде көптеген Еуропа елдерінде күшіне енді,

1980-ші жылдары Еуропалық прецеденттік құқықта адамның жалпыға ортақ құқығы тең дәрежеде ересектерге де, балаларға да қатысты деп көрсететін айқын ереже пайда болды.

Қоғам назары бала құқығы мен мүддесін қорғауға барынша көп дәрежеде аударыла бастағаннан кейін прецеденттік құқық (ал одан кейін заңнамалар да) бала құқығын қорғау мәселелерін барынша мұқият реттей бастайды.

Мысалы, Англияда бала құқығын қорғау саласындағы негізгі көз 1989 жылғы «Балалар туралы» Заң болып табылады, онда баланы тәрбиелеу мен оған қамқорлық жасаудың түрлері мен әдістері, сондай –ақ ата – аналар мен өзге де тұлғалардың бала тәрбиесі бойынша міндеттері барынша толық сипатталады [3,29 б.]. Онда сонымен қатар баланы әлеуметтік қамтамасыз етудің мазмұны, бала күндіз болатын мекемелердің түрлері, жастарға үй – тұрмыстық қызмет көрсету, бала тәрбиелеу мен оны күтудің өзге де түрлері бойынша көмек көрсетуге бағытталған балалы отбасыларға арналған қызметтердің өзге де түрлері, жергілікті атқарушы билік органдарының осы қызметтерді көрсету бойынша міндеттемелері,

сондай – ақ соттың және өзге де мемлекеттік органдардың шешім қабылдау процесі көрсетіледі.

Германияда елдің отбасы заңнамаларының негізгі көзі германияның Конституциясы (Негізгі заңы) болып табылады. Германия Конституциясының (Негізгі Заңының) 6 бабының 1 тармағында неке мен отбасы мемлекеттің ерекше қорғауында болады деп көрсетілген. «Отбасы» ұғымы ата – аналар мен олардың балалары арасындағы қарым – қатынастарды қамтиды [4,37 б.].

Мұны ең алдымен осы институтқа Конституциялық кепілдік және жария және дербес құқықта бекітілген негіз құраушы құндылықтардың көрінісі деп қарастыру қажет. Сонымен қатар оны мемлекеттің неке мен отбасының игілігіне бағытталған шаралар қабылдау құқығы деп қарастыру қажет.

Германия Конституциясының 6 бабының 2 тармағына сәйкес бала тәрбиелеу және оған қамқорлық көрсету ата – аналардың табиғи құқығы және ең бірінші міндеті болып табылады. Бұл бала мүддесі басты болып табылатын принциптердің конституциялық негізі ғана емес, сонымен қатар мемлекеттің отбасындағы тәрбие саласына қол сұғушылығына кедергі болып табылады деп есептелінеді.

Әр елдің ата – аналардың бала тәрбиесі бойынша ата – аналар құқықтары мен міндеттерінде көптеген ортақ белгілері бар, бірақ сонымен қатар айырмашылықтары да бар. Мысалы Францияда, Швейцарияда, Испанияда және бірнеше т.б. елдерде ата – аналар құқығын жұбайлар бірлесе атқарады.

Канадада, Францияда және Австрияда ата – аналардың бала тәрбиесі бойынша міндеттерінің шеңберіне баланың дене және зияткерлік дамуына қамқорлық жасау кіреді.

Көптеген шет елдердің ата – аналардың бала тәрбиесі бойынша құқықтық қатынастарын реттейтін заң актілерінде «қорғау» термині кездеседі. Оның негізгі мазмұны ата – анаға өз баласын қорғау бойынша табиғи құқық тиесілі болады, ал мемлекеттің осы құқықты жүзеге асыруға араласуы тек ерекше жағдайларда ғана қолданылуы тиіс болып табылады. Мысалы, Англияда «қорғау» ұғымы баланың уақытын өткізетін орыны мен уақытын анықтау ұғымына енеді және оның атынан құқықтық сипаттағы және құқықтық маңызы бар әрекеттерді жүзеге асыруды білдіреді.

АҚШ – та кейбір штаттардың заңнамалары бала тәрбиесі бойынша ата – аналардың құқықтық қатынастарын реттеу барысы екі принципке негізделеді:

1) баланың үстінен билік беру (барлық штаттарда бірдей қолданылмайды);

2) кәмелеттік жасқа толмаған баланы «қорғауға» алу [5,65 б.]. Осы екі принцип өз жиынтығында автордың пікірінше ата – ана мен бала арасындағы қарым – қатынастардың авторитарлық сипатын бекітеді.

Қазіргі таңда шет елдерде ата – анаға бағыныштылыққа, ең алдымен және бірінші кезекте әке билігіне негізделген қатаң реттеу тәртібінен оны «жұмсарту», немесе анаға бағытталған билікке көшу байқалады.

Бұл өзгерістер қазіргі заманғы принциптің негізінің көрінісі болып табылады, оған сәйкес ең басты маңызға баланың тәрбие алуға құқығы мен мүддесі болып табылады, сондай – ақ баланың дербес әрекет етуге деген өсіп келе жатқан сұраныстарын қанағаттандыру болып табылады.

Англиядағы «Балалар туралы» заңда ата – ананың өз баласын тәрбиелеу бойынша құқықтары, өкілеттілігі, билігі және міндеттері «ата – ана міндеттерінің» мазмұнын құрайды. Балаға қамқорлық жасау және оны моральдық, психикалық және дене бітімі жағынан дені сау қылып өсіруге қамқорлық жасау баланың тағдыры мен тәрбиесіне жауапты әке мен шешенің басты міндеті болып табылады.

Англияның отбасы заңнамалары бойынша ата – анада ата – аналық міндеттердің болуы олардың бала өміріне қатысты көптеген шешімдер қабылдау мүмкіндігін қарастырады.

Швецияда егер де ата – аналар некеде тұрған болса, онда бала туған кезден бастап екі ата – анасының да қамқорлығында болады, егер де олай болмаса, онда тек анасының қамқорлығында болады [6,64 б.]. Егер де кейінірек ата – анасы заңды некеге тұрған болса, онда бала егер де оған дейін сот оны арнайы тағайындалған бір немесе екі қамқоршыға беріп қоймаған болса олардың екеуінің де қамқорлығында болады.

Бала ата – анасы ажырасқан жағдайда да егер де ата – аналардың бірінің (немесе екі ата – ананың) талап арызы бойынша сот бірлесе қамқорлық жасаудың күшін жоймаған болса, немесе әлеуметтік қамсыздандыру бойынша комиссияның талап арызы бойынша сот шешім қабылдамаған болса, олардың екеуінің қамқорлығында болады.

Ағылшын отбасы заңнамасында ата – аналық міндеттерді орындаудан бас тартуға тиым салу туралы тезистердің болуы және ата – аналық міндеттемелері бар тұлға осы міндеттерді осы тұлға атынан өзге тұлғаның орындауына бергеннен өзге барлық жағдайларда ата – аналық міндеттерді үшінші

тұлғаға беруге тиым салынатыны туралы тезистердің болуы үлкен қызығушылық тудырады. Мұндай жағдай бала тәрбиесі бойынша ата – аналық міндеттемелері бар ата – ана оны орындауға қабілетсіз болса, мысалы, ауруханада немесе шет елде болуына байланысты осы ереже пайдалы болуы мүмкін.

Италияда егер де ата – анасы бірге тұрмайтын болса, онда ата – аналық құқықты баламен бірге тұратын ата – анасы жүзеге асырады, ал екінші ата – анасы «бақылаушы қызметті» өзінде сақтап қалады – ол баланы тәрбиелеу мен білім беруге тікелей көмек көрсетуге міндетті және осы кезеңдерді әсіресе бала өмір сүріп жатқан жағдайды бақылап отырады [7,33 б.].

Германияда күйеуге шықпаған анасының қалауы бойынша жастар істері бойынша мемлекеттік орган баланың заңды қамқоршысы бола алады. Оның міндеті ең алдымен баланың әкесін анықтауға, оны ұстау мен мұра алуына құқықтары мен мүдделерін қамтамасыз ету болып табылады. Егер де баланың жеке жағдайы мен мүліктік мүдделеріне қатер төнген болса, онда қамқорлық бойынша сот оны қорғау үшін барлық қажетті шараларды қабылдауы тиіс болады. Ең шекті жағдайда ата – аналары толықтай немесе жартылай ата – аналық қамқорлық құқығынан айырылуы мүмкін.

Шет елдік заң шығарушылардың ата – аналардың бала тәрбиесі бойынша құқықтары мен міндеттерін жүзеге асыруына қатысты субъективтік көзқарастары мемлекеттердің құқықтық жүйесінің тарихи тәжірибесінің жеке ерекшеліктерімен түсіндіріледі. Мысалы, шет елдік отбасы заңнамаларында ата – аналардың бала тәрбиесі бойынша құқықтары мен міндеттерін жүзеге асыруы проблемаларына бірыңғай көзқарастың жоқ екенін атап өтуге болады.

Шет елдердің, атап айтқанда Канаданың, Францияның және Австрияның ата – ананың бала тәрбиесі бойынша құқықтары мен міндеттері саласындағы отбасылық заңнамалары тәжірибесін зерттей келе, қолданыстағы ҚР неке (ерлі-зайыптылық) және отбасы Кодексіне ата – ананың баланың зияткерлік дамуы туралы қамқорлықты жүзеге асыруы бойынша міндеттілігін қосуды ұсынамыз,

ҚР отбасылық заңнамаларының дамуының тарихи кезеңдерін қарастыра келе, өткен ғасырлар ішінде заң шығарушы ата – ананың бала үстінен билік жүргізуі мен мемлекеттің тәрбиелеу процессіне араласуы қажеттігін жоққа шығарудан, ата – аналарға баланы тиісінше тәрбиелегені және оның құқықтарын

бұзғаны үшін мемлекет тарапынан санкциялар қолдану арқылы балалардың құқықтары мен мүдделерін қорғаудың басымдығына дейінгі үлкен жолдан өтті деген қорытындыға келдік.

Сондай – ақ отбасылық заңнамаларды дамытуға адамгершілік тәртіп нормаларының үлкен еңбек сіңіргенін де ұмытпауымыз қажет.

Пайдаланылған әдебиеттер тізімі

1. Қазақстан Республикасының Конституциясы
2. Қазақстан Республикасы неке (ерлі-зайыптылық) және отбасы Кодексі.
3. Шебанова Н.И. Халқаралық дербес құқықтағы отбасылық қатынастар. - М., 1995. 29 б.
4. Ата – аналар мен балалар арасындағы қатынастар туралы шет елдік заңнамалар. - М., 1990 37 б.
5. Махмудов М.А. АҚШ – тағы отбасы соты - Душанбе: Сино, 1996. 65 б.
6. Шет елдердің ата – ана мен бала арасындағы қарым – қатынастарға қатысты заңнамалары М., 1990 64 б.
7. Шет елдердің ата – аналар мен балалар арасындағы қарым- қатынастар туралы заңнамалары М., 1990. 33 б.

Нурекешов Талап Қайратович

Лауазымы: Қазақ инновациялық гуманитарлық-заң университетінің докторанты

Почталық мекен-жайы: 071400, Қазақстан Республикасы, Семей қ., Абай көшесі 14

Ұялы тел: +7 775 399 38 50

Ата – аналардың бала тәрбиесі бойынша құқықтары мен міндеттері туралы көзқарастарының Қазақстанда және шет елдердегі эволюциясының тарихи кезеңдері

Нурекешов Талап Қайратович

Должность: докторант, Казахский гуманитарно-юридический инновационный университет

Почтовый адрес: 071400, Республика Казахстан, г. Семей, ул. Абая 94

сот.тел: +7 775 399 38 50

Исторические периоды эволюции взглядов на права и обязанности родителей по воспитанию детей в Казахстане и за рубежом

Nurekeshov Talap Kayratovich

Position: Doctoral student, Kazakh Humanitarian Juridical Innovative University

Mailing address: 071400, Republic of Kazakhstan, Semey city, st. Abay 94

Mob.ph: +7 775 399 38 50

Historical periods of the evolution of views on the rights and duties of parents in the upbringing of children in Kazakhstan and abroad